

Іван Нечуй-Левицький

Навіжена

Повість

Електронна бібліотека української літератури
KIUS

Іван Нечуй-Левицький. *Навіжена*. Повість. 1891 р.

Набір: Ярослава Левчук

Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст звірено із виданням: *Іван Нечуй-Левицький. Зібрання творів у десяти томах*. Том шостий. Прозові твори. Київ: Наукова думка, 1966. Ст. 5 - 91.

© Канадський Інститут Українських Студій

НАВІЖЕНА

Повість

I

Молодий чиновник кишиневської контрольної палати Дем'ян Антонович Ломицький, по своєму звичаю, роздягся по обіді і ліг одпочивати. Тонкий та сухорлявий, закутаний по шию в смугнасте, волохате укривало, він був схожий на довгу смугнасту і поцяцьковану гусінь, що розтяглася на листку на всю свою довжину.

«І спати хочеться, і чогось мене сон не бере,— подумав Ломицький, позіхнувши,— сьогодні, йдучи на службу, я стрівся з Марусею Каралаєвою і провів її до банку. Вона попрощалась зо мною і тихою ходою пішла по сходах в банк, де вона має службу. Невесела її служба — мабуть, така, як і моя в контрольній палаті. Шкода дівчини. А гарна дівчина: брови густі, неначе чорний оксамит, губи повні, червоні, очі великі, карі. Вид в дівчини трохи сільський; здоров'ям пашисть од її міцної постаті; вона й на вдачу добра...»

Ломицький заплющив очі і силкувався заснути, а сон його не брав. В його думці знов майнули густі оксамитові Марусині брови, блиснув осміх червоних, як коралі, уст; блиснули білі, чималі й рівні, ніби підрізані, зубки; майнуло лице рум'яне, що так і пашило здоров'ям.

«Гарна, здорова, моторна, й тиха на вдачу, й хазяйновита... Говорить помаленьку і небагато і немало: саме помірно. Ненавиджу я тих лепетливих дам, що дзигорять, як ті сороки. Якось мені важко на вуха, як хто дуже дріботить язиком... От була б мені пара! — подумав Ломицький.— Я знаю, що я трохи сподобався їй. Та про що ми сьогодні балакали з нею?»

Ломицький почав дрімати. Віка стали важкі і неначе прилипали до очей. А сон все-таки його не брав. Карі Марусині очі ніби драгували нерви, не сходили з думки, проганяли сон з його очей.

«Та про що ми з нею сьогодні балакали? — знов надокучала йому спокуслива думка.— Вона зацікавлена жіночим питанням, але про це ми з нею говорили вчора в міському саду. Сьогодні я спитав у неї, чи не буде для неї неприємно, коли я зайду до її матері і познайомлюсь з нею. Вона запросила мене до себе коли-небудь на чай, ввечері, просто, без церемонії. Піду сьогодні!.. Навіщо одкладати? Гарна дівчина! Треба хапатись, а то часом хто і вхопить її...»

Ломицький знов заплющив очі. Важкі віка стали ще важчі, стали неначе обковані залізними обідками. Сон налягав. Дрімота скаламутила його мислі. Мислі почали плутатись.

«Піду завтра... Сьогодні не піду. Спати дуже хочеться»,— подумав він.

Городський сад... Густі акації, зелений світ в алеї з акацій... Палає сонце... З-за густих акацій видко широкі сходи, нові, чистенькі. Сходи високі, проглядають через гілки акацій. Майнули в листі пташки... ні, не пташки: крила зелені... ні, зелена сукня Каралаєвої, неначе сплетена з дрібного листу акацій... В листі майнули чорні брови, червоні повні губи, блиснули ясні подовжасті карі очі...

«Чи сон, чи правда? чи це мені сниться, чи я її й справді бачу?» — плуталася сонна думка в молодого хлопця. Очі Марусині роздражнюють його нерви, неначе гладять по душі, сиплють тихий світ з душі тихої, доброї та веселої. Ломицький розплющив свої

невеличкі карі очі і вже не міг заплющити. Нерви розтривожились. Сон утік од його.

«Піду, сьогодні піду! Навіщо одкладати? Ті очі манять мене до себе. Як хочеться мені подивитись на їх!» — подумав Ломицький і раптом підвівся і сів на ліжку. Його довга, тонка, закутана в укривало постать неначе переломилась і зігнулась пополювині.

Ломицький схопився з ліжка, бурхнув води в миску, вмився раз з милом, вилив воду, налив вдруге холодної погожої води і почав полоскатись та хлюпати водою в свої сонні, трохи ліниві очі. Од хлюпання йшли одляски попід стелею високої і трохи порожньої кімнати.

— Чи це ви вже вдруге вмиваєтесь? — задзвенів срібlistий голосок за дверима.

— А ви й бачите, Христіно Степанівно? — спитав

Ломицький.

— Я й через двері бачу! — обізвалась Христіна Степанівна.— Може ще й третій раз вмиваєтесь?

— Ні, доволі буде й двох! — крикнув Ломицький.

— Вмийтесь і втретє, бо я знаю, куди ви збираєтесь йти,— задзвенів голос за дверима.

— Ба не знаєте!

— Ба знаю: тричі вмиваються паничі тоді, як до паннів ідуть в гості, та ще й таких паннів, котрих вони люблять. Чи правда моя? — гукнула Христіна.

«Одже вгадала...— подумав Ломицький,— знає добре людське серце».

— Одже й ваша правда! — гукнув і собі Ломицький.

— Еге, думаєте оце зараз йти до Марусі? Знаєте, як у нас в Херсонщині співають: «Гей, Грицю, до Марусі! — Зараз, зараз приберуся!»

«Од цієї Христіни і в соломі не сховаєшся з думками: і в голову і в думки загляне»,— подумав Ломицький.

— Як приберетесь, то зайдіть до мене на муштри. Я повітова сваха і вам буду свахою. Прийдіть до мене на оглядини. А то — знаєте, як буває у вашого брата? Причепуриться трохи спереду, а на спині або й на голові пух, а з-за коміра сіртука десь виглядає біла сорочка...

— Добре, зайду! — гукнув Ломицький і почав прибиратись та причісуватись перед невеличким дзеркальцем, що стояло на вікні.

Через півгодини Ломицький увійшов в гостинну свого хазяїна Бородавкіна, що служив тоді в залізнодорожній канцелярії. В гостинній сиділа Христіна Степанівна Милашкевичева, сестра Бородавкіна. Вона була удова, бездітна і по смерті свого чоловіка, дідича з Катеринославщини, продала землю, жила з процентів свого капіталу і, як вольна птиця, перелітала з місця на місце: влітку жила в родичів в селі, зимою пробувала то в Києві, то в Одесі, а найбільше жила в свого брата Бородавкіна. Христіна Степанівна, висока й огрядна, повна на виду, сиділа на канапі і вишивала українськими взорцями рушник. Взорці були широкі на цілу п'ядь. Вона нашила тих рушників десятків зо два на придане своїм небогам, котрі іще на припічку кашу їли, а одна лежала в колисці. Вона шила з нудьги, аби щось робити та не сидіти згорнувши руки.

Ломицький увійшов і поздоровкався з Христіною. Христіна встала і почала його оглядати.

— Нічого, нічого — чисто вбрались. А поверніться кругом! Та проворніше! І, вже з вас і панич! Якийсь сонний неповертайло та одоробало! — сказала Христина.

Вона вхопила Ломицького за плече, швидко крутнула ним, а потім штовхнула його в плече.

— Чого в вас сонні очі? Треба було вмитись ще третій раз,— сказала Христина.

— Та то вони в мене зроду сонні,— сказав Ломицький, розтягуючи слова.

В Ломицького і справді були якісь важкі, ніби сонні, очі. Була в його і сонна думка. Важкі й мертві науки в гімназії вбили в йому енергію, стерли волю, зробили його в'ялим, апатичним, якимсь сонним чоловіком, з соннотою думкою, з сонними вчинками. Тоді як він був на другому курсі в університеті, трапився поліцейський трус. Жандарми налетіли на квартири деяких студентів, перетрусили все до дна, навіть зривали дошки на підлогах, пороли подушки. Цей трус нагнав такий переляк на молодого Ломицького, що його нерви, його розум од того часу неначе задубили й закоціліли... Од того часу на всі сучасні питання він і не обзивався. Якась передчасна старість, стареча втома налягли на його нерви, на його думки. Думи його ворушились в його голові якось мляво, боязко; розмова була обережна. Він говорив і неначе боявся, озираючись на усі боки. І тільки часами в його карих очах блискали останки енергії, котрі неначе замерли в йому і ніби дотлівали. З його чесною і правдивою вдачею неначе хтось висмоктав половину енергії, половину свіжих, здорових думок, а другу половину покинув йому задля того, щоб він був не більше як мертвим і слухняним зряддям в чужих міцних руках. Животій, терпи, мовчи та диші — поставила йому девізом школа і система. І він тільки животів, мовчав та дихав... Цю привілегию — мовчати та дихати — й залишили йому...

— Вже з вас молодець! А ще до панни прибрався,— сказала Христина.— Вам би в ваших літах скоком-боком та вибриком! Отак-о!

І Христина підбрала трошки руками сукню і вдарила тропака, а потім зробила кілька скоків козачка легенько, плавко й граціозно,— зовсім так, як танцюють молоді дівчата. Ломицький осміхнувся і якось повеселішав. Христина вміла розвеселити й розважити і дуже невеселих і понурих людей.

— Але знаєте, що я вам скажу? — сказала Христина.— Наберетесь чимало клопоту, поки добудете свою царівну з зачарованого замку...

— Чому так? — підняв голос Ломицький.

— Та так...— сказала Христина.— Маруся і справді пречудова, вродлива дівчина, гарна на вроду, моторна на вдачу, але її мама... будете мати з нею багато клопоту.

— Та чого ж так? — спитав трохи з переляком Ломицький.

— Це така баба, в котрій сидить дві бабі; сидять і одна одну за коси смикають та скубують,— сказала Христина.

— Не розумію вашої загадки: переложіть її на звичайну людську мову,— сказав Ломицький.

— Про цю бабу можна сказати так: коли вона каже— надворі година, то розумій, що йде дощ,— сказала Христина.

— Цебто вона неправдива людина?

— Зовсім-таки брехлива. Бачте, до дочки часом збираються її молоді товаришки, дуже

ліберальничають, говорять про жіноче питання. Стара наслухалась, і їй здалось, що вона й сама молоденька, лібералка, бо вона й справді має себе за молоденьку. Знаєте пісню:

Захотіла стара баба молодою бути:

Натикала за намітку зеленої руги.

— Знаю, знаю,— сказав Ломицький.

— Оце ж вона й є! — крикнула Христина.— Вона на словах і лібералка, і нігілістка, і сеє, і теє, й онеє; і в неділю до служби панчохоу плете, а крадькома молебні та сорокоусти наймає. Каже, що читала і Дарвіна і Спенсера.

— Чи справді ж читала? — спитав Ломицький.

— Читала вона так само, як я,— тільки чула, як дочка часом читала. Ще скажу вам, що вона вашого брата, паничів, ненавидить, бо, бачте, палко встоює за жіноче питання...

— Невже! — аж крикнув Ломицький.

— А що, злякались? Але ж з вас і панич! Гей ви! йдіть на приступ скоком-боком, коли це з вашим хистом,— сказала Христина і знов штовхнула хлопця під бік.— Тільки пам'ятайте про двох бабів в одній бабі; приступайте до тієї, котру подужаєте.

— Оце ви мене аж налякали,— сказав Ломицький.— А може, ви говорили так собі, щоб пожартувати, бо ви таки любите жарти.

— Цебто я брешу? Вибачайте, бо я інститутка, а інститутки — святительки, а не брехухи,— сказала Христина.— Йдіть вже, йдіть! Боже вам допоможи впіймати за роги та залігати того модного, хоч і старого, Дарвіна чи Дарвінку,— сказала Христина.

Ломицький вийшов од Христини Милашкевичевої і задумався. «Хоч Христина й каже, що інститутки — святительки, але, здається, ця святителька таки любить брехнути на свою обихідку. Наговорила, наказала три мішки гречаної вовни,— мабуть, щоб мене налякати в жарти. Вона каже, що я таки добрий страхополох...»

Ломицький йшов, похиливши голову. Але він згадав, що зараз побачиться з Марусею, і його серце заграло. Надворі повівало ранньою весною. Було тихо й тепло, хоч іще були перші дні квітня. Небо синіло делікатним ясним кольором, що переходив нанизу понад горами в прозорий, опаловий цвіт. З-за домів, з-за стін скрізь виглядали гілки абрикосів, обсіпаних цвітом, неначе білим пухом. Весняне повітря вливало свіжість в груди, веселило душу.

Ломицький повеселішав; його серце, добре зроду, пом'якішало, подобрішало. В чистому небі вилася ціла хмара сизих та білих голубів. Ломицький задивився на їх, і йому здавалось, що й голуби неначе раділи і на radoщах грали в небі веселим пурханням.

Він прийшов до воріт Каралаєвої. Назустріч з хвіртки вибігла собачка. Ломицький покликав її ласкаво і погладив по голові. Він увійшов у невеличку світличку. Світличка була світла, хоча небагато обставлена. Коло стіни стояло гарненьке блискуче п'яніно. Над ним висіла старинна чудової роботи картина, привезена з-за границі ще батьком старої Каралаєвої. На картині був намальований горяний краєвид в Альпах: з гір ніби збігав потік, вишитий білим бісером; під скелею був намальований млин з здоровими колесами. По обидва боки тієї картини висіли портрети Моцарта й Бетховена. В гостинній було чисто, як у віночку. Маруся сиділа на канапі і шила сорочку. Жмути білого полотна жужмом вкривали її коліна і спадали хвилями додолу. Світ од вікна наскрізь пронизував

полотно, і білі одлиски сипались на чорняву голову, на рум'яні Марусині щоки. З-за білих хвиль ще ясніше блищали Марусині великі карі очі; чорні брови здавались чорнішими, рум'яні губи — червонішими. Маруся встала з канапи і привіталась до Ломицького. Він узяв стілець і сів коло стола проти неї.

— От і спасибі вам, Дем'яне Антоновичу, що ви не поцурались нашої хати. Посидимо, побалакаємо. А я оце за роботою,— сказала Маруся,— звичайне жіноче діло.

— Як я бачу, ви не любите дурно сидіти згорнувши руки,— сказав Ломицький.

— Нам не можна сидіти згорнувши руки — треба робити. Та я й не люблю дурно сидіти; без роботи мене нудьга бере,— обізвалась Маруся, зтягуючи нитку в ушко голки.

Ломицький озирнувся кругом. На його повіяло спокоем хатнього тихого життя. Стінний годинник цокав десь в кімнаті за дверима одномірне. На столі перед Марусею були розкидані ножниці, катушки ниток, червоні пасма заполочі, валялись обрізки полотна. Через вікна було видно старі абрикоси, старі волоські горіхи в невеличкому саду.

«От тут би осістись мені на весь вік! — подумав Ломицький.— Марусина мати має хоч старий і невеличкий, але свій власний дімок, має садочок. Знаю, що вона позичила десять тисяч одному молдавському панові за чималі проценти. Маруся гарна, здорова, робоча, хазяйновита. Замкнувся б от тутечки в хатньому житті... забув би усякі громадянські питання, ні в які соціальні справи не втручався... щоб мене ніхто не зачіпав. Знав би свою службу, хоч і неприємну, і годив би начальству... І жив би собі з Марусею тихо, спокійно, ні в що небезпечно не вмикуючись...»

— Чого це ви задумались? — спитала в Ломицького Маруся.

— Це на мене повіяло спокоем в вашому домі. Як у вас світло та чисто,— сказав Ломицький,— яка гарна старинна картина! заграничної давньої роботи?—спитав Ломицький, дивлячись на швейцарський горяний вигляд чудової роботи, в здорових рамах.

— Це ще мій дід привіз з-за границі. От покрутіть отой цвяшок збоку рамок: механізм заводиться, як в годиннику,— сказала Маруся.

Ломицький встав і завів механізм. Вода з бісеру заворушилась і ніби потекла з гори в долину і впала під млинові колеса. Двоє коліс, викладені з ниток чорного бісеру, почали крутитись. Тихо, без шуму падала вода з гір. В хаті стало тихо, тільки годинник за дверима цокав одномірно. Ломицький почував, що ця тиша, ця мертвота дуже сприяє його втомленим, пришибленим, змалку пригнобленим нервам, прибитим ще замолоду втомуо од великих лекцій, од мертвоти класичних мов, од суворої дисципліни. Пришиблені слабкі нерви потребували мертвого спокою. «Ця картина — ідеальна емблема мого життя: вода падає без шуму, колеса крутяться без стукоту, млин меле без гуркоту... І діло буцім йде, і тихо, мертво... спокійно. А я люблю такий спокій; мої нерви не видержують турботи... Люблю, щоб ходили в хаті сливе навшпиньки, гомоніли сливе нищечком. Люблю такий квієтизм життя... хоч такий квієтизм недалечке од соціальної смерті, а може, й од моральної,— підказав розум Ломицькому,— але... але... тепер так ліпше»,— подумав Ломицький.

Ломицький кинув оком на м'яке старомодне здорове крісло, що стояло в кутку коло столика. На столику лежала розгорнута книжка. На книжці лежав кістяний ніж. Крісло було пом'яте на сидінні. Видно було, що тут хтось недавнечко сидів, встав і вийшов...

Там сиділа Марусина мати, Марта Кирилівна. Вглядівши в вікно, що до їх йде Ломицький, вона схопилась і втекла в кімнату.

— Як же вам подобається ваша скарбова служба в контрольній палаті? Мабуть, не дуже весела; лік та цифри, та ще цифри? — спитала Маруся.

Ломицький не одразу відповідав Марусі. Він ніколи не відповідав одразу на питання, не подумавши. Цю обережність та обачність в словах він постеріг ще на третьому курсі в університеті. Він ще тоді добре втямив, що треба говорити, оглядаючись на усі боки, що небезпечно говорити те, що думає чоловік, що має на мислі... І він сам незчувся, як з обережного став неширим, а потім і хитрим, а врешті зарані вже зрозумів суття сучасного життя. «Як скажу, що служба мені не до вподоби, то це часом може дійти до вуха начальника. Коли служиш, то кажи, що любиш службу, бо не швидко підеш вгору... А служба і справді така, що з нудьги здуріти можна»,—подумав Ломицький.

— Нічого собі... Служба по мені, по моєму смаку і вдачі. Я люблю математику, люблю цифри. Це мене навіть забавляє...— сказав перегодя Ломицький.

Він усе поглядав на двері. Сподівався, що от двері одчиняться і вийде Марусина мати. А двері не одчинялись. В кімнаті було тихо, але Ломицький духом чув, що там хтось притаївся, хтось дише, навіть тихесенько позіхає, затуливши долонею рота.

Маруся вийшла в кімнату засипати чай. Вона знов вернулась в гостинну і причинила за собою двері. За дверима хтось тихесенько чалапав по хаті. А Марусина мати не виходила.

Маруся знов вийшла і винесла два стакани чаю і поставила на столі один стакан для себе, другий перед Ломицьким. Ломицький ждав, що стара от-от вийде в гостинну з стаканом чаю. А вона не виходила. Вже й чай випили. Побалакавши вдвох з Марусею, Ломицький почав задумуватись. Розмова рвалася. А стара, знать, вешталась, чалапала по кімнаті тихенько, крадькома і все-таки не виходила.

«Може, моя святителька і правду казала... Погано...» — подумав Ломицький.

— Ви любите музику та співи? — спитала Маруся в Ломицького.

— Любив колись... дуже та й тепер люблю...— обізвався Ломицький.

— Я трохи граю і вмю навіть сяк-так співати. Ви любите українські пісні? Я їх багатенько вмю співати,— сказала Маруся.

— Люблю. Коли ваша ласка, то заспівайте,— обізвався Ломицький.

— Ви самі українець і, здається, херсонський, земляк моєї мами?— спитала Маруся.

— Еге,— сказав Ломицький.

— Ви, певно, цікавитесь українською літературою. В кружку моїх товаришок деякі зацікавились українськими книжками. І я читаю їх, бо й я українка, тільки міська. А ви любите українські книжки? — говорила Маруся, аби будлі-чим зацікавити в розмові Ломицького.

— Атож!— обізвався Ломицький.

Ломицький мав українські книжки, але при людях ніколи не говорив про свої національні українські симпатії. Він навіть не клав тих книжок в своїм житлі на видноті на столі або на етажерці, а ховав їх в камоду. Як тільки заборона з Петербурга була карала українську літературу, Ломицький тоді навіть не купував їх, а ті, що мав в себе, ховав ще

глибше в камоду.

Маруся одчинила п'яніно, сіла і проспівала чистим альтовим голосом кілька українських пісень. Ломицький трохи розворушився, повеселішав. Очі його стали жвавіші, ясніші. Він встав і пересів на стілець, що стояв коло п'яніно. Маруся розчервонілась. Вона трохи соромилась співати. Віка впали на очі; довгі чорні вії лягли обідками на рум'яні щоки. В Ломицького серце заворушилось,— симпатія прокинулась; він легенько зітхнув.

Маруся встала і знов сіла на канапі. Ломицький поглядав на двері в кімнату. Двері не одчинялись. За дверима було тихо, неначе в могилі. Ломицький встав і почав прощатись. Маруся провела його в прихожу і навіть вийшла слідком за ним у двір.

— Моя мама не зовсім здорова сьогодні... В неї ще зранку болить голова... Приходьте ж до нас частіше! — запросила Маруся Ломицького і сміливо подала йому руку. Ще й потрясла його за руку.

— Спасибі вам... зайду, dokonешне зайду до вас,— обізвався Ломицький, одчиняючи хвіртку.

— Та не гайтесь! Заходьте частіше! — гукнула до його Маруся з порога.

«Гарний хлопець і мені подобається: тихий, спокійний, добрий, трошки блідий, але лице неначе виточене з мармору, сливе класичне...— думала Маруся, вертаючись в світлицю.— Шкода, що мама його не бачила! Цікаво було б знати, чи сподобається він мамі? А мамі таки трудно підійти під смак: вона чогось все не хвалить паничів, чоловіків, а найбільше паничів. Чомусь вони їй неначе спротивились... чогось вони їй не до вподоби...»